

**ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА;
ІСТОРІЯ ПОЛІТИЧНИХ І ПРАВОВИХ УЧЕНЬ**

УДК 340.1

БІРЮКОВА А.М.

ПРАВОВА ГЛОБАЛІЗАЦІЯ: ДО ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ

Статтю присвячено дослідженню поняття правової глобалізації. На підставі аналізу наявних у доктрині поглядів зроблено висновок, що появу досліджуваної дефініції зумовив акцент на праві як системі правових норм, що становлять ядро будь-якої правової системи. У цьому сенсі йдеться про формування глобальної системи права. Проте інший бік цього явища передбачає трансформацію національних правових систем, що виражається у модифікації правової системи держави.

Ключові слова: глобалізація, правова глобалізація, правова система, модифікація права, рівні правової глобалізації.

Статья посвящена исследованию понятия правовой глобализации. На основании анализа существующих в науке взглядов сделан вывод о том, что появление исследуемой дефиниции обусловлено акцентом на праве как системе правовых норм, которые являются ядром любой правовой системы. В этом смысле речь идет о формировании глобальной системы права. Однако другая сторона этого явления предусматривает трансформацию национальных правовых систем, что выражается в модификации правовой системы государства.

Ключевые слова: глобализация, правовая глобализация, правовая система, модификация права, уровни правовой глобализации.

The article is devoted to the study of the concept of legal globalization. On the basis of the analysis of existing doctrinal views, it was concluded that the emergence of the exploratory definition led to the emphasis on the law as a system of legal norms that make up the core of any legal system. In this sense, we are talking about the formation of a global system of law. However, the other side of this phenomenon involves the transformation of national legal systems, which is expressed in the modification of the legal system of the state.

Key words: globalization, legal globalization, legal system, modification of law, levels of legal globalization.

Вступ. Кожний історичний етап суспільного розвитку відзначається певними особливостями, які роблять його унікальним відносно інших. Знаковою для початку третього тисячоліття стала тенденція глобалізації, яка на думку окремих учених стала чи не найважливішим, якщо не основним викликом сучасності. Попри те, що найбільш очевидно та яскраво виражено процеси глобалізації проявляються у сфері економіки, сприяючи формуванню єдиного світового економічного простору, не меншого впливу зазнають й інші сфери державного та суспільного буття, у тому числі і сфера права. Цілком зрозуміло, що правові явища, правова культура тощо не можуть існувати та досліджуватися поза конкретним історичним періодом. Тому дедалі більшої актуальності набувають питання аналізу розвитку національної правової системи у контексті сучасних тенденцій суспільного розвитку, якою і є глобалізація.

Як зазначають деякі науковці, глобалізація, як об'єктивний процес, що детермінує кардинальні зміни базових основ життя суспільства, має яскраві правові прояви, які прослідковуються у змінах не лише змісту основних правових понять, категорій, але й в їх функціональному призначенні, обумовлюючи у кінцевому рахунку трансформацію нормативних, суб'єктивних, інтелектуально-психологічних, діяльнісних і результативних складових правових систем сучасного світу [1].

Осмислення суті трансформаційних процесів у національній правовій системі, що відбуваються під впливом глобалізації, відкриває, з одного боку, нові можливості у пізнанні права та дозволяє побачити перспективу його розвитку зокрема та суспільства загалом. Адже національна правова система це правова система конкретного суспільства, що відображає його соціально-економічну, політичну і культурну своєрідність. Вона визначає цінність даної правової системи, відображає єдність суспільства і виступає одним із виявлень державного суверенітету держави [2, с. 64]. Тому, з іншого боку, будь-які перетворення у ній, що пов'язані з глобалізацією, торкаються також іншого, не менш важливого аспекту – питання ідентифікації нації. І тут варто погодитись із тими науковцями, які підкреслюють, що проголошені як універсальні детермінанти «загальнолюдські цінності», не завжди доречні для національних правових систем. Шаблони, що механічно переносяться, часто є не життєдіяльними, оскільки не враховують особливостей менталітету і правової культури, що сформувалися у конкретному суспільстві у процесі історико-культурного розвитку [3].

Постановка завдання. Тому метою статті є дослідити та визначити поняття правової глобалізації.

Результати дослідження. Слід констатувати, що, як і глобалізація, поняття «правова система» не відзначається сталістю та не має чіткого однозначного визначення. Наразі існує чимало різноманітних спроб дати тлумачення цій категорії. Для прикладу наведемо три цілковито різні трактування поняття «правова система», надані видатними вітчизняними теоретиками права.

Так, О.Ф. Скакун під правовою системою пропонує розуміти комплекс взаємопов'язаних і узгоджених юридичних засобів, призначених для регулювання суспільних відносин, а також юридичних явищ, що виникають внаслідок такого регулювання (правові норми, правові принципи, правосвідомість, законодавство, правові відносини, юридичні установи, юридична техніка, правова культура, стан законності та його деформація, правопорядок тощо). Іншими словами, це обумовлена об'єктивними закономірностями розвитку суспільства цілісна система юридичних явищ, які постійно діють внаслідок відтворення і використання людьми та організаціями (насамперед – державою) для досягнення певних цілей [4, с. 258].

Н.М. Оніщенко визначає правову систему як об'єктивне, історично закономірне правове явище, яке охоплює взаємопов'язані, взаємозумовлені і взаємодіючі компоненти: право і втілююче його законодавство, юридичні установи і юридичну практику, суб'єктивні права і обов'язки, правовідносини, правову ідеологію тощо [2, с. 26-27].

Зрештою, Л.А. Луць правову систему розглядає як цілісну, структурно впорядковану за допомогою норм права та інших правових засобів стійку взаємодію суб'єктів права, що забезпечує досягнення правопорядку як необхідної умови функціонування соціальної системи [5, с. 399].

Таким чином, варто погодитися з тезою, що юридична категорія «правова система» використовується інтенсивно і багатогранно, будучи неоднозначним і багатфункціональним явищем, що належить, як і інші підсистеми універсальної соціальної системи, до складно організованих спільнот. Вказане поняття має різні трактування, але при цьому незмінною є сутність ідеї правової системи, яка полягає у визнанні, з одного боку, системності правових явищ і процесів, які відбуваються у суспільстві, а з іншого – історичної і культурної зумовленості їх змісту та взаємозв'язку [6].

Залежно від підходів до визначення поняття правової системи, різняться також і наукові погляди на її складові. Проте всі без винятку дослідники єдині у своїй позиції, що центральним і ключовим її елементом є право як сукупність створених і охоронюваних державою норм. «Право, – пише Н.М. Оніщенко, – епіцентр правової системи. Юридичні норми, що є обов'язковими еталонами суспільно необхідної поведінки, спираються на можливість суспільного примусу, виступають інтегруючими і цементуючими засадами» [2, с. 52-53].

Акцент на праві, що є ядром правової системи, у контексті досліджень її розвитку відповідно до наявних у суспільстві тенденцій, зумовив появу іншого терміну – правова глобалізація.

Під правовою глобалізацією, на думку С.О. Щетініна, слід розуміти процес формування нової, загальносвітової системи правових норм, які організують і забезпечують глобальну міждержавну взаємодію у різних сферах життя сучасного суспільства, під час якої міжнародне та національне право, а також право міжнародних господарських об'єднань опиняються у стані вза-

ємозв'язку. При цьому характер правової інтеграції та інтернаціоналізації визначається, з однієї сторони, участю держав у справах світового співтовариства, а з іншої – ступенем сприйняття державами тих чи інших аспектів права інших держав [7, с. 8].

Підтримуючи його Ю.Ю. Бугаєнко зауважує: «Хоча правова глобалізація є частиною магистрального процесу глобалізації, вона поряд із загальними ознаками володіє також власними властивостями. Правова глобалізація – це багато у чому самостійний і не завжди залежний від економічних процесів феномен, який можна пояснити і зростанням чисельності населення, і погіршенням екологічної ситуації у світовому масштабі, і появою глобальних проблем сучасності. У цьому зв'язку стає дедалі популярнішою позиція, згідно з якою вирішення вказаних проблем неможливе без глобальних нормативно-правових механізмів, які забезпечуватимуть не лише широке міжнародне співробітництво у сфері права, але й синхронність інституціональних нововведень у політиці різних держав» [8].

Таким чином, фактично йдеться про формування глобального права.

Маємо зазначити, що саме такий підхід підтримується більшістю дослідників. Він, як зазначає М.А. Абдалказим, містить цілу низку методологічно та аксіологічно важливих критеріїв, що дозволяють уявити феномен правової глобалізації як:

- а) глобальний процес (процесуальний критерій);
- б) процес формування нової, загальносвітової системи правових норм (глобально-об'єктивний критерій);
- в) існування загальносвітової системи правових норм, що організують і забезпечують глобальну міждержавну взаємодію у різних сферах життя сучасного суспільства (об'єктивно-телеологічний критерій);
- г) процес взаємодії держав, за якого міжнародне право, національне право, а також право міжнародних господарських об'єднань виявляються у стані тісної взаємозалежності (колабораційний критерій);
- д) процес, що викликає до життя правову інтеграцію й інтернаціоналізацію (функціонально-телеологічний і формально-телеологічний критерій);
- е) правова інтеграція й інтернаціоналізація, в основі яких лежить дихотомія соціально-правового характеру: з одного боку, участь держав у справах світового співтовариства, а з іншого – сприйняття країнами тих чи інших аспектів права інших держав (критерій взаємодії національних правових систем між собою та з міжнародним правом).

Онтологічне ж тлумачення феномена правової глобалізації, на думку зазначеного вченого, дозволяє дійти висновку, що в її основі лежить глобалізація права, причому як у широкому його розумінні (як об'єктивний системний процес), так і у вузькому (як безпосередня розробка загальних нормативних підходів для вирішення найважливіших загальних питань виживання людства й збереження національної державності, проте вже у модифікованому вигляді, з урахуванням потреб формування глобального управління й наднаціонального, у тому числі й міжнародного права) [9].

Російський науковець В. Богатирьов, досліджуючи методологічні підходи до глобалізації права, зауважує, що саме право у своїй основі має всі передумови для глобалізації, оскільки воно менше за інші соціальні регулятори зав'язане на національних особливостях і більш оперативно змінюється. Водночас, тривалий час у всіх країнах світу вчені, вивчаючи право, загострювали увагу переважно на національних особливостях правових систем, що свідчить про націоналізм у правовій сфері. Проте сьогодні необхідно вивчати аспекти, що поєднують правові системи, які їх інтернаціоналізують [10, с. 3].

Науковий інтерес становить запропонований С.О. Щетініним підхід, за якого правова глобалізація розглядається у двох основних аспектах:

- 1) як процес, покликаний забезпечити юридичне оформлення та правову легітимність інститутам і елементам глобальної політичної влади, і транснаціональним економічним об'єднанням;
- 2) як цілком самостійний, що має свою окрему історію та незалежний від політичної та економічної глобалізації процес, покликаний забезпечити міждержавну взаємодію у справі вирішення глобальних проблем сучасності [7, с. 8].

М.А. Абдалказим критикує зазначене, вказуючи на певну алогічність. На його думку, запропонований підхід є субординаційним у контексті виникнення глобального правового простору. Ось що він пише з цього приводу: «...автор пов'язує його лише з необхідністю нормативного супроводу й легітимації діяльності глобальних інституцій світового співтовариства та лише потім говорить про нормативне забезпечення й супровід співробітництва держав у глобальних питаннях. Уявляється, що навіть у хронологічному аспекті це не відповідає дійсності: спочатку відбувається становлення співробітництва, а потім виникають інституції його забезпечення і супроводу» [9].

Проте, на нашу думку, вказана критика є необґрунтованою. Варто зауважити, що ані про хронологію, ані про черговість, ані про субординацію С.О. Щетінін не говорить. Він лише виділяє два, на його думку, найважливіші аспекти, прояви сутності правової глобалізації, що, як явище, спроможне досягати різних цілей. Про жодну вертикаль у цьому поділі не йдеться.

А ось у чому варто погодитись із М.А. Абдалказим, так це у тому, що запропоноване визначення феномена правової глобалізації не враховує трансформації сучасної державності, найяскравішим елементом якої в умовах глобалізації є феномен державного суверенітету. «У сучасному світі, – пише дослідник, – під впливом цілої низки глобальних викликів державний суверенітет зазнає значних трансформацій, що об'єктивує необхідність процесу постійного спостереження за феноменом державності та змушує серйозно замислитися про перспективи функціонування її демократичної та правової іпостасі у нових умовах. Якщо раніше феномен демократії виявлявся виключно на рівнях локальних форм самоорганізації людства (плем'я, поліс, регіон, держава) і вже потім викликав до життя об'єктивну необхідність її правового супроводу й забезпечення, то сьогодні питання практичної реалізації принципів демократичної правової державності, проте вже на рівні глобальних (наднаціональних, космополітичних) відносин, залишається відкритим і має потребу у постановці й комплексному дослідженні».

Складається ситуація, коли радикально трансформується розуміння статусу національних держав і, отже, державного суверенітету. З одного боку, через активізацію національних рухів самих національних держав такий статус розширюється й зміцнюється, підсилюється також державний суверенітет, а з іншого – держави втрачають свою колишню повну й абсолютну владу над економікою, політикою і культурою своїх народів, відповідно, право представляти їх на міжнародній арені – відбувається перерозподіл державних повноважень за допомогою їх делегування на міжнародний (наднаціональний) рівень та водночас – на регіональний (внутрішньо-національний) рівень. Така дихотомія призводить до звуження сфери державного суверенітету, до «вимивання» з нього критеріальних складових, що стосується територіального верховенства. Як уявляється, тут йдеться про об'єктивні фактори, прямо пов'язані з глобалізацією, виникнення і вирішення яких не пов'язане з волею конкретних держав, їх груп та асоціацій [9].

Повертаючись до запропонованого С.О. Щетініним підходу щодо проявів правової глобалізації, слід звернути увагу на акцент, який зроблений ним на її незалежності від політичної та економічної глобалізації. На нашу думку, таке уявлення є помилковим.

Глобалізація, як феномен, передбачає взаємопов'язану та взаємообумовлену сукупність процесів у різних сферах, що дозволяє досліджувати її з позиції системного підходу. Як приклад наведемо таке. Глобалізація у сфері економіки, яка є найбільш «чутливою» у цьому сенсі, прогнозовано призвела до зниження ролі національних держав у сфері правового регулювання господарської діяльності, що, своєю чергою, зумовлено потребою «однорідного» правового простору як необхідної умови існування міжнаціональних економічних організацій. Водночас утворення останніх пов'язане з дедалі тіснішою взаємодією між державами, що передбачає також політичну складову. Крім того, транснаціональні компанії та інші міждержавні економічні структури стають окремими «гравцями» на міжнародній арені, сповідуючи власну політику у забезпеченні свого економічного інтересу. Таким чином, глобальні економічні процеси вимагають не національного, а глобального правового регулювання сфери господарської діяльності, стимулюючи появу нових глобальних механізмів регулювання міждержавних відносин у сфері економіки та торгівлі. У цьому процесі дістає прояв і політичний аспект глобалізації – система підтримки економічних відносин виходить за межі однієї держави, потребуючи інтернаціоналізації політико-владних структур.

Наведене дозволяє говорити про правову глобалізацію не як незалежний, але як відносно самостійний процес, що відбувається у загальному контексті розвитку суспільства, спрямований на забезпечення юридичного супроводу та легітимацію процесів, інститутів, елементів глобальної економіки та політичної влади, а також на створення нормативної основи міждержавної взаємодії для вирішення глобальних проблем сучасності.

Повторимося, що у сенсі зазначеного йдеться про формування глобального права (загальної світової системи правових норм). Однак, як нам здається, явище правової глобалізації за своїм форматом є значно різноманітнішим.

Означене нами вище розуміння відображає його масштаб, або, умовно кажучи, «макrorівень». Водночас сутність «мікrorівня» правової глобалізації полягає у трансформації національної правової системи держави, що виражається не лише у модифікації права, а охоплює набагато більше якісних і кількісних процесів у середині системи, що розвивається згідно з законами діалектики (кількісні зміни на певному етапі призводять до якісних, а нова якість породжує нові

можливості та інтервали кількісних змін [11, с. 140-141]). Аби це продемонструвати, ми скористаємося результатами досліджень, в яких глобалізацію використано як критерій типології національних правових систем.

Так, Л.Г. Удовика зміст критерію глобалізованості правової системи розкриває крізь призму сукупності складових, що виявляються на рівні її підсистем та елементів таким чином: в ідеологічній підсистемі – у поширенні глобальних правових ідей, теорій, ліберальної правової ідеології, світових та європейських правових стандартів, їх відображенні у правовій політиці, правовій акумуляції, глобалізації правової свідомості; у нормативній підсистемі – у появі нових принципів і норм, які відображають і втілюють глобальні правові ідеї, правовій інтеграції, істотному посиленні впливу міжнародного права у національному праві й законодавстві, процесах адаптації, гармонізації, уніфікації національного права й законодавства; в інституційній підсистемі – у розширенні кола суб'єктів правової системи, трансформації їх правового статусу на основі врахування глобалізаційних трансформацій; у функціональній підсистемі – у реалізації світових та європейських стандартів правозастосування, насамперед у сфері захисту прав людини; в інтегративно-комунікативній підсистемі – у трансформації, переформатуванні зв'язків як між окремими підсистемами й елементами правової системи, так і з іншими системами суспільства, інтеграцією національної правової системи з іншими правовими системами (національними, міждержавними і міжнародною) [12].

Означений підхід досить лаконічно та водночас ємко характеризує комплексність проявів впливу глобалізації на трансформацію правової системи держави. Його цінність обумовлена тим, що більшість дослідників або лише у загальних рисах торкаються цього питання, або ж зосереджують свою увагу на певних складових правової системи.

Висновки. Таким чином, правова глобалізація постає як комплексне багаторівневе та багатоаспектне явище, що видозмінює національну правову систему, пристосовуючи її до сучасних вимог суспільного розвитку, та «вплітає» її у закономірний процес формування єдиного світового правового простору.

Під правовою глобалізацією слід розуміти відносно самостійне явище, яке виражає трансформаційні процеси, що на міждержавному рівні (макрорівні) сприяють формуванню загальносвітової системи правових норм, як необхідної умови та організаційної основи міждержавної взаємодії у різних сферах соціального буття, та під впливом яких на національному рівні (мікрорівні) відбувається модифікація правової системи держави.

Список використаних джерел:

1. Хаустова М.Г. Тенденции развития права в условиях глобализации. Проблемы законности. 2013. № 124. С. 3–15.
2. Правові системи сучасності. Глобалізація. Демократизм. Розвиток / В.С. Журавський, О.В. Зайчук, О.Л. Копиленко, Н.М. Оніщенко; За заг. ред. В.С. Журавського. К.: Юрінком Інтер, 2003. 296 с.
3. Сидоренко О.О. Правова система України в контексті глобалізації. Теорія і практика правознавства. 2016. Вип. 1. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/tipp_2016_1_6.
4. Скаун О.Ф. Теория государства и права. Х., 2000. 704 с.
5. Луць Л.А. Загальна теорія держави і права: навч.-метод. посіб. К.: Атіка, 2008. 412 с.
6. Настасяк І.Ю. Правова інтеграція та її вплив на сучасні правові системи світу. Науковий вісник Ужгородського національного університету: Серія Право. 2013. Випуск 22. Частина I. Том 1. С. 68–71.
7. Щетинин С.А. Правовая глобализация: понятие и основные формы: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Ростов-на-Дону, 2009. 146 с.
8. Бугаєнко Ю.Ю. Правовая глобализация в контексте тенденций мирового развития: сущность, специфика, перспективы. Вестник РУДН, серия Социология. 2013. № 1. С. 67–73.
9. Абдалказим Мутана Абас. Онтологічні засади впливу правової глобалізації на взаємодію конституційного права держав і міжнародного права. Актуальні проблеми держави і права. 2014. Вип. 71. С. 211–225.
10. Богатырев В.В. Глобализация права: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: спец. 12.00.01. Владимир, 2012. 52 с.
11. Ильин В.В. Диалектика материального мира. Онтологическая функция материалистической диалектики. Л.: ЛГУ, 1985. 302 с.
12. Удовика Л.Г. Глобалізація як критерій типології національних правових систем. Актуальні проблеми держави і права. 2014. Вип. 72. С. 21–27.